

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Център за Славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“

Професионално направление „Филология“
Шифър 05.04.01. Теория и история на литературата
(Стара българска литература)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА НАУЧНАТА СТЕПЕН
„ДОКТОР НА НАУКИТЕ“
НА ТЕМА:

Среднобългарският превод на Хрониката на Константин Манасий
и неговият литературен контекст

Автор: Доц. д-р Вася Николова Велинова

София 2013 г.

Научно жури:

Проф. д.ф.н. Татьяна Славова
Проф. д.ф.н. Боряна Христова
Проф. д.ф.н. Анисава Милтенова
Проф. д-р Милияна Каймакамова
Доц. д-р Елена Коцева
Доц. д-р Татьяна Мострова
Доц. д-р Мария Йовчева

Защитата на дисертационния труд ще се проведе на2013 г.

в зала № на Ректората на СУ «Св. Климент Охридски»

*Поэтому должно имѣть
силу и простѣйшее опредѣленіе исторіи
какъ повѣствованія о замѣчательныхъ событіяхъ,
замѣчательныхъ уже тѣмъ, что люди ихъ замѣтили.*

*В. В. Болотовъ
Историческото минало
не ни е познато чрез конкретен опит
и затова се нуждае от дешифриране и реконструкция.
Б. А. Успенский*

Основна цел на представения за защита дисертационен труд е да **анализира в детайли особеностите на среднобългарския превод на Манасиевата хроника, да формулира основните закономерности в процеса на рецепцията му, както и да очертае най-важните характеристики на литературния му контекст.** Водени от желанието да представим този литературен и културен феномен възможно най-подробно и задълбочено, ние го разглеждаме и в литературен, и в културно-исторически план. Правим това в хода на един комплексен анализ с ясното съзнание, че средновековният текст разкрива своята структура и семантика единствено, когато се ситуира в адекватен контекст и когато се отчетат особеностите на движението на литературните идеи, характерни за епохата. В този смисъл **цел на изследването е и разглеждането на превода не само като художествен текст, но и като резултат на литературните потребности и вкусове на своето време.** С други думи, ще се стремим да открием не само специфично литературните и художествени характеристики на превода, но и неговото битуване в ръкописната традиция, както и значението му за формиране на определени културни стереотипи в рамките на Второто българско царство.

Обект на изследването

Византийският писател Константин Манасий е автор на Световна хроника, създадена вероятно до 1153 г. по поръчка на севастократорката Ирина, съпруга на Андроник Комнин, брат на император Мануил I Комнин (1143-1180). Запазена в голям брой гръцки преписи (147 заедно с фрагментите), стихотворната творба на Константин Манасий, съдържаща 6620 петнадесетосрични стиха, се е радвала на голяма популярност. Най-късните ѝ преписи датират от началото на XVIII в. Хрониката

започва от Сътворението на света и стига до времето на управление на император Никифор Вотаниат (1078-1081).

Тази извънредно популярна царска книга е била преведена на български език през XIV в., вероятно през тридесетте години на века, непосредствено след възкачването на трона на българския цар Йоан Александър (1331-1371). Единственият датиран препис на среднобългарския превод е от 1344-45 г. и се намира в ръкописен сборник от сбирката на Държавния исторически музей в Москва със сигнатура Син. 38, известен в науката като Попфилипов сборник. Почти едновременно с него е изработен и богато украсен препис върху пергамент (с 69 миниатюри), който днес се съхранява във Ватиканската Апостолическа библиотека със сигнатура Vat. Slav. 2. Известни са още три пълни преписа на преводното съчинение (български, сръбски и руски) и няколко фрагмента, като всичките са от по-късно време – XVI – XVII в.

Фактът, че единият от преписите на хрониката е илюстриран, което е рядкост за книжовната практика в православния свят, привлича трайно изследователския интерес. В преводния текст, във всички пълни преписи, са нанесени и няколко десетки добавки, свързани с българската история през Средновековието. Това е втората причина, поради която среднобългарската версия на гръцката хроника остава дълги години в ползрението на специалистите по българска история като извор от първостепенна важност. Летописният текст предоставя внушителен лексикален масив от различни сфери на средновековния бит и култура, което го превръща в незаменим извор за историята на българския книжовен език, за лексикологията и лексикографията – още една сериозна причина за многобройни публикации, посветени на по-обща или по-частни научни проблеми в тези области.

Изброените до тук аспекти на изследванията и внушителният обем събрана научна литература, свързана със среднобългарския превод на Манасиевата хроника, представляват сериозно предизвикателство пред всеки, който в днешно време се насочи към работа с превода, ръкописната му традиция или пък оценява изворовата стойност на паметника. Ето защо подобен избор на „познатото непознато“ за обект на научно изследване изисква своята детайлна обосновка и коментар.

Основният мотив, провокирал изследователския ни интерес в теоретичен план, е **търсенето на образа на историята**, така както са го възприемали и осмисляли през Средновековието. Той е неразривно свързан с въпросите за литературните проекции на историографските текстове, техните жанрови и стилистични маркери и битуването им в системата на средновековните литературни жанрове. **Отговорът на подобни въпроси**

ще ни позволи да предложим методология за работа с историографските текстове в българското Средновековие и вероятно да обосновем с факти на контекста липсата на домашна световна хроника.

Затова в началния етап от изследването се обръщаме към *historia rerum gestarum* като към наративен текст. Този прочит ни е необходим, за да се изгради адекватно и коректно отношение към изворовата стойност на подобни произведения, с оглед избягване както на надценяването им, така и на подценяването им в процеса на познание на самите *res gestae*. Затова първото условие за успешното решаване на основната изследователска задача е **изясняване на природата на изследвания обект, неговият генезис, развитие и възприемане в средновековната българска книжнина.**

Интересът към миналите събития (*res gestae*) и съответстващият му голям брой исторически съчинения (*historia rerum gestarum*) е една от специфичните черти на византийската литература. През целия период на съществуване на империята на ромеите са се създавали исторически творби, допълвали са се съществуващите, компилирани са били нови на базата на по-стари, за да се стигне в резултат до внушителния корпус на византийската историография.

Подходът към тези произведения само като към исторически документи-извори е недостатъчно адекватен на същността на творбите и на целите, за които те са били създавани. Поради това често пъти византийските хронисти (авторите на световни хроники) са оценявани като необразовани, недобросъвестни към изворите, банални в разсъжденията си и непохватни в стилистиката на творбите си. Широко известна е оценката на Х. Хунгер, който определя творбите им като *Trivialliteratur*. Добре познатият и инспириран от класическата филология подход, съсредоточен върху т. нар. *Quellenforschung* е основан на идеята, че византийската историография е пряко продължение на античните гръцки образци и в известна степен представя традицията на средновековните исторически съчинения като механично продължение на античната практика. Макар че той в най-добрия случай е резултат на добросъвестен позитивизъм, творбите се изваждат механично от присъщия им културен и идеен контекст. По-късно в редица свои работи Х. Хунгер се опитва да детайлизира въпроса за „мимесиса” във византийската историография, да посочи специфичните нива, на които той може да бъде идентифициран, което е опит творбите да се разгледат като пълноценни и завършени литературни феномени, макар и със специфични черти. За немския изследовател имитацията на античните образци е по-скоро „intellektuelle

Gesellschaftspiel”, отколкото същност на византийските исторически съчинения. В по-ново време в студиите на М. Бибигов връзката на византийската историография с Античността се прецизира. Според него ранновизантийските автори на исторически творби са носители преди всичко на християнски мироглед, но са възпитани в контекста на късноелинистичните традиции, които те обновяват и доразвиват (Бибигов 2003:41).

Тук трябва да направим уговорката, че в края на XIX и началото на XX в се налага почти аксиоматично разделяне на историографските произведения на две подгрупи – **хроники** и **истории**, които не само са били противопоставени в корелацията „висока литература за образования елит - низова за клира и монашеството”, но и са били представяни като абсолютно независими жанрови форми. Връзката с късноелинистичната традиция в такъв контекст засяга отново предимно историите, т.е. творбите предназначени за елита. Именно в тях подражанието на античния модел е основен отличителен белег, наред с изискани стил и език. Хрониките са оставени в долната част на ценностната скала византийската историография, респ. – встрани от интереса на изследователите. Независимо че още в 60-те години на миналия век Х.-Г. Бек (Beck 1965:188-197) показва несъстоятелността на това деление, инерцията в научните изследвания продължава години след това.

Едва след няколко десетилетия – 80-те и 90-те години на XX в. – започва процес на реално преосмисляне на отношението на изследователите към хронографията и съответно – търсене на нови методи за нейното адекватно изследване (Jeffreys 1979:199-202). В своя студия, посветена на класическата традиция във византийската историография австралийският византинист Р. Скот (Scott 1981:61-74) развива тезата, че буквалното повтаряне на античните образци се прекъсва след VI в. и повече не се практикува от византийците. Според него то се редуцира до отделни мотиви и се извършва единствено на базата на субективните цели на отделния автор, на неговото отношение към разказвания материал. Като цяло обаче творбите са доминирани от византийския светоглед и специфичната провиденциална идея за съдбата на човечеството. Изследователят засяга един важен момент от съдържанието и семантиката на жанра, обусловен от християнския поглед върху историята. Именно той позволява световната хроника да бъде определяна като типична византийска иновация в историографията, със специфични характеристики.

Тук следва да припомним, че сред първите хроники, които подреждат известните за времето си събития от световната история в логичен (от гледна точка на

християнската религия) порядък са тези на Юлий Африкан и на Евсевий Кесарийски. Евсевиевата хроника е била оформена като таблица с успоредни канони, като е започвала от Авраам и е съдържала три основни колони за евреи, асирийци и египтяни. С всяко следващо столетие е трябвало да бъдат добавяни нови колони – за перси, гърци, римляни. В свободните полета на таблицата са били записвани отделни събития с конкретна година. Отляво са били библейски текстове – предимно от пророците, отдясно – фактите от предхристиянската история. За първи път е било извършено обединение на християнската и езическата история в едно цяло.

Следващият етап в развитието на световните хроники е свързан с изработването на модела на световното развитие. В християнското мислене то има свое начало и край. Матрицата на този процес е дело на Божия промисъл, а неговият код се задава от пророк Даниил и пророчеството му за четирите световни царства: Вавилонското, Мидо-Персийското, Гръцкото и Римското, което според християните е последното световно царство на земята. В тази последователност в хрониките ще се появяват разкази за царствата - епохи в историята и ще се формира окончателно провиденциалната представа за свършека на дните. Съвсем нагледно се откроява съвместяването на космологичното и историческото съзнание (по терминологията на културно-семиотичната школа, *Успенски 2000:27-28*), характерни за християнската догматика и за образа на Христос като Богочовек. Световната хроника постепенно се вписва в рамките на догматичното учение за Сътворението, Грехопадението и очакваното Спасение, което я превръща в особен тип сакрален текст, свързан с основните вероучителни догми.

Историята в представения от нас модел не се мисли като поредица от **събития, между които има причинно-следствена връзка, а като реализация на един предварително даден свивше модел**. И когато съвременният историк потърси познатата му хронология и закономерности, той няма да ги открие, което вероятно ще снижи още повече оценката му за хрониката. Разминаването в представите ни – нашите за историята като процес от причинно-следствено обусловени събития и тези на византийците, живеещи в есхатологично очакване, което се засилва в различни моменти, е причина хронистите понякога да бъдат определяни като невежи, небрежни към изходния материал и пр.

Чистата статистика в гръцката традиция на преписите показва, че творбите, условно разделени като първа група, т.е. историите, са елитарни като замисъл и като реализация. Обикновено те са запазени в един-два до три преписа. Другата група

показва нещо съвсем различно – Хрониката на Георги Амартол е достигнала до нас в 25 преписа, а хрониката на Константин Манасий бележи своеобразен рекорд от 147 преписа. Очевидно последните са изиграли решаваща роля при формирането на стереотипите на историческото мислене

Световните хроники са писани от различни по произход автори, на различни етапи от развитието на византийската култура. Сложната структура на византийското историописание, непрекъснатото преповтаряне на вече създадените образци, дописването на творби на други автори прави понякога изследванията на историята на текстовете на практика невъзможни, или пък дава най-общи резултати. Ето защо следва да се постави въпросът за това каква методология би била адекватна за изследването на съдържанието на световните хроники (в оригиналния им вид и в преводите), сред които е и тази на Константин Манасий.

Изборът на адекватна методология би ни позволил да стигнем до решение и на **втори важен изследователски проблем**. Както е известно, три от пълните преписи на среднобългарския превод на Манасиевата хроника са поместени в еднотипни по съдържание сборници, където те са придружени от други авторски или анонимни творби. Изследването на състава, произхода и функцията на тези текстове в културното пространство на търновското книжовно средище от първите четири десетилетия на XIV в. би ни позволило да **прецизираме механизма на „усвояване“ на византийската творба, процеса на нейното приспособяване към домашната литературна традиция**. Това ни изправя пред още **една теоретична задача**, засягаща преводните произведения по принцип. На базата на споменатите вече анализи ще се опитаме да проверим доколко преводът остава привнесено отвън явление и доколко се превръща в органична част от българската средновековна литература. Така биха се преодолели спонтанните резерви на изследователите на старата ни книжнина спрямо преводните текстове и известното омаловажаването на тяхната естетическа и културно-историческа стойност. **Дълбокото ни убеждение, както ще да докажем с резултатите от анализите, е че в рамките на византийско-славянската общност се изработва общ културен, и в частност литературен, език на базата на общата православна конфесия**. Той рефлектира в процесите на усвояване на преводните текстове и приспособяването им в средата – приемник. Преводът на Манасиевата летопис е великолепен обект за подобен тип наблюдения.

Методика на изследването

В една своя студия Дж. Халдон прави сполучлив опит да обобщи теоретичните основи на различните по тип методологии, изследващи историческите текстове на византийците и да обоснове различен методологически подход (*Haldon 1984-85:95-132*). Той прави преглед на основните теоретични школи с отправен момент края на 50-те години на XX в., показвайки различията в подхода и проблемите, които поставят различните методологически стереотипи. Според него опитите на структурализма да извежда абстрактни модели, на семиотичния подход да дефинира смисъла на различни нива на прочит на текстовете, както и тези на постструктурализма да доведе до крайност свободата в интерпретирането на отделните творби се оказват неефективни при произведения, които изпълняват не само литературно-естетически, но и важни, строго регламентирани, идеологически задачи (*Haldon 1984-85:109-117*).

Според автора в последните десетилетия като че ли най-работещ подход постепенно се оказва извеждането на информация за такива текстове чрез анализ на типа „наратив“, т.е. формата, в която се реализира историческото съчинение във Византия. „Въпросът за параметрите на наративните структури и за техните комуникативни функции е основополагащ за конституирането на историческото знание само за себе си. Дебатът за наратива е *ipso facto* дебат за конструирането на историческото познание.“ (*Haldon 1984-85:117*). Методология е работеща, ако приемем, че наративните структури са в състояние да ни представят смисъла на случилото се някога. Или с други думи ако приемем, че средновековните исторически съчинения, чрез информация за конкретните събития (наративът), всъщност разкриват смисъла на историята (познанието). Това е възможно само при условие, че наративът включва определени информационно натоварени събития и маркери за тях, а реципиентът притежава съответния код за дешифриране на смисъла. В името на коректността трябва да се отбележи, че при семиотичния подход към историческото познание също има селекция на събитията. Но там това се прави повече на нивото на означаемото, без да се държи сметка за знаковата форма, в която то се поднася (*Успенски 2000: 27*).

Тук бихме искали да припомним няколко извънредно важни терминологични уточнения, направени преди повече от столетие, но актуални и за един модерен подход към анализа на историческия текст. В своята фундаментална студия по църковна история В. В. Болотов различава два субекта на знанието за миналите събития – ἱστορ и γνῶσις. Първият е свидетел на събитието, и дори да не е вникнал в смисъла му, той

го разказва, т.е. притежава информацията за него. Вторият е анализатор, той притежава потенциал да осмисли разказаното и да го превърне в познание, да обективизира субективните разкази на очевидеца. Така гръцката дума *ἱστορία* остава свързана с конкретното наблюдение, разказ на очевидец (във формата на наратив), а той от своя страна е базата на *γνώσις*-а, т.е. истинското познание за същността и смисъла на случилите се събития (*Болотов 1907:5-6*). На практика и днес в много европейски езици думата „история” е многозначна и се свързва и с фабулно разработен наратив (срвн. англ. *story*, итал. *storia*, нем. *Historie*), докато науката „история” се обозначава с друга лексема англ. *history*, нем. *Geschichte*).

Историческият наратив е словесната форма, която съдържа в себе си потенциала за развитие не само на историческото разказване, но и на едно чисто литературно, фикционално повествование. Т.е. при определени условия и цели може да се стигне от историческия наратив до литературния. Освен това средновековната литература като цяло и историографията, мислена като нейна жанрова форма, използват едни и същи риторически инструменти, за да представят аргументите си пред читателя и да му внушат определени идеи (*Haldon 1984-85:117*). Това позволява да се използват методите на литературния анализ спрямо историческия текст, да се преодолее предразсъдъкът за нищожността на хрониките и да се изведат основни закономерности при написването на тези творби.

Към преосмисляне на методологията са насочени две студии на А. Любарски, в които постепенно се формулира не само подход към историческите творби като към наративи (и то художествени), но се предлага и методология за подобен тип изследване, която заслужава специално внимание (*Любарски 1999:283-294; 1999a:308-317*). Първо, той също се присъединява към идеята за наратива като основен принцип на изграждане на историографската творба. Определяйки я като сюжетна, той изтъква факта, че кулминацията на процеса на сюжетното историографско повествование (наратив) се достига във Византия през XI-XII в. (*Любарски 1999:290*). А това е контекстът и на хрониката на Константин Манасий. Проследявайки накратко историята на изследванията на византийската историография, ученият мотивира принципно нов подход към нея. „Най-сериозна отличителна черта на модерните изследвания на историографията според мен е видимият преход от изучаването им само и единствено като извори (*Qellenforschung*) към контекстово проучване на византийското историописание. Този тип изследвания успяха да реабилитират много образци на историографията.” (*Любарски 1999a:312*). На базата на тези теоретични постановки ние

смятаме, че методология, основана на **комплексен анализ, който да търси в среднобългарския превод на Манасиевата хроника не само историческото познание, но и принципите на литературния наратив, и бележите на средновековния художествен текст, и закономерностите на непосредствения контекст на битуването му, би позволила всестранното изследване на този важен за литературната ни история феномен.** При анализ на историографския текст като повествователен бихме успели да покажем особеностите на неговия културен език и тогава по-адекватно „да прочетем“ заложените в него идеи. Обединяването на текстуалния анализ с анализ на археографските и кодикологични параметри на ръкописите, в които са поместени преписите, би ни позволило да откروим особеностите на предметната изява на хрониката като владетелска книга, да очертаем нейния облик и място в културния контекст на Второто българско царство.

Развитието на подобна методология и нейната ефективност е демонстрирано и от излезлия преди няколко години сборник *History as Literature in Byzantium* (Ashgate, 2010), където са събрани студии, представящи редица конкретни аспекти на този централен проблем. С помощта на такъв подход се оказва по-лесно да се експлицират основните закономерности при създаването на историографски творби във Византия. Доколкото българската средновековна историопис е в тясна връзка с византийската, смятаме, че този подход е релевантен и за изследването на среднобългарския превод.

Структура на изследването

Предвид казаното до тук по отношение на основните задачи на изследване, обекта и методологията, нашето изследване е структурирано в три глави и две приложения.

Първата глава (54 стр. и 15 черно-бели илюстрации) представя археографски преглед, както и анализ на палеографските и кодикологически характеристики на преписите. Той се прави с цел да се изведат общите закономерности при изработването на ръкописните книги за владетеля, както и за да се открие индивидуалното във всяко копие. Този анализ ни е необходим, за да ситуираме текста в неговия най-близък контекст, този на ръкописното тяло, на книгата.

Археографският преглед допълва публикуваните вече сведения за преписите. В резултат на работата ни в различни хранилища на ръкописи въвеждаме в обръщение два непубликувани до момента фрагмента. Първият съдържа 21 стиха от Манасиевата хроника и е поместен в т.нар. Горички сборник от 1441-42 г. Той се смята за “авторски

сборник”, съставен като корпус от епистоларни въпроси и отговори от духовника Никон, наставник на владетелката Елена Балшич, дъщеря на Лазар Хребелянович. Ръкописът се съхранява в библиотеката на Сръбската академия на науките под сигнатура № 446. Вторият фрагмент е част от хронограф с откъси от хрониката и началото на Троянската повест и е запазен върху един хартиен лист от XVII в. от сбирката на сръбския историк Любомир Ковачевич (1848 – 1918). Сега е част от ръкописния фонд на Народната библиотека в Белград.

Новоидентифицираните фрагменти от хрониката, въпреки малкия си обем, са показателни за типологията на сборниците, в които тя се помества. Очертава се трайно традицията тя да присъства в царските книги – състави, предназначени за владетеля или за членове на семейството му. Разширява се географският ареал на разпространение на превода.

В рамките на археографския преглед за първи път се дава подробно описание на руския препис (Соф.1497), съхраняван в Руската национална библиотека в Петербург. Указани са всички липси, идентифицирани са местата на добавките и други текстови маркери, които показват тясната връзка на руския препис с илюстрирания Ватикански на базата на проверка де визу на ръкописа. Изказана е и мотивирана хипотезата, че руският препис е правен от ръкопис, подобен на Ватиканския препис, т.е. че е съществувало второ илюстрирано копие, съдържащо и Троянската повест.

Палеографският анализ на преписите очертава тенденцията владетелската книга да се оформя като представителен кодекс, но с известна свобода в детайлите, тъй като това са ръкописи за индивидуална извънбогослужерна употреба. Това обяснява маниеризма на писачите, използването на различни извънтекстови маркери, еднотипно структуриране на текста чрез елементите на декоративната украса с оглед улесняване на ползвателя. На базата на кодикологичен анализ се доказва, че Хилендарският препис е директно копие от Синодалния, а в трите сборника (Хил., Син. и Тулч.) съдържанието е идентично и вероятно Тулчанският сборник единствен е позволил разширяване на тематичния обхват на включените текстове.

В първа глава е обърнато специално внимание на маркерите към текста във всички преписи. Те са систематизирани в две групи – индивидуализиращи преписите и общи за всички тях. В първата група попадат предимно графични и нетекстови маркери: червени конци в полетата и рисунки на големите звезди във Ватиканския препис, указалката във формата на сочеща ръка в Тулчанския, цифрови обозначения в Синодалния. Сред тези индивидуализиращи преписи маркери към текста специално

внимание заслужават червените конци, които се срещат по полетата на Ватиканския препис. След направения преглед на откъсите, към които са отнесени маркерите, се вижда, че те са резултат на внимателния прочит на текста. Червените конци са поставени за ползвателя и издават неговите вкусове и предпочитания. Едва ли има сериозно доказателство за тясната генетична връзка между българската владетелска книга и гръцката традиция от употребата на червените конци в илюстрирания Ватикански препис. Тази практика свързва българския кодекс с такива образци като Vat. Gr. 752 от XI в. (Псалтир с тълкувания) и показва тясната връзка между двете традиции.

Указалката във формата на сочеца ръка в Тулчанския препис е своеобразно продължение на темата за маркиране на важните епизоди. Тя се среща пет пъти и е винаги отнесена към важни за историческото познание текстове.

Другата група маркери са текстови и голяма част от тях са общи за всички преписи. На първо място това са указалките „смотри“, които са изписани в полетата срещу дидактичните и гномологични откъси в хрониката. Направеният преглед на подобни откъси във византийската традиция, показва, че там те понякога се събират в самостоятелни антологии. Среднобългарският преводач вероятно е съхранил гръцките маркери към текста, което личи от употребата на гръцка дума в полето при някои от откъсите.

Важен текстов маркер са глосите в полетата. Във всички засвидетелствани случаи те се отнасят към гръцки думи (или изрази), които са неясни и са останали непреведени в основния текст. Най-много са глосите във Ватиканския препис и заедно със Синодалния са най-последователно поставяни в полето. Това може да означава единствено, че глосите са правени след изписването на основния текст и вероятно – по поръчка на неговия ползвател. Тулчанският препис е преходен тип – част от гласите са в полетата, част са вмъкнати в текста. Най-малък е броят им в Хилендарския препис – в полето е записана само глосата за името на птицата кикнос (лебед).

Поместените в полетата коментари вероятно са вторични по отношение на превода. Те са важен показател за етапите на битуване на текста и за постепенното му адаптиране в българска езикова среда.

Втората група текстови маркери са добавките, свързани с българската история. Те са нанесени във всички пълни преписи на хрониката и показват незначителни разминавания. Общото за тях е, че са изписани с киновар, за да се подчертае значението им спрямо основния текст. Тези бележки са нагледен пример на обединяването на българската с универсалната свещена история, механизъм, който е познат от първите

преводни хроники от края на IX и началото на X в. Част от допълнените сведения за световната история (първите 6) илюстрират догматичния модел за редуването на четирите велики царства, така както ги представя във видението си пророк Даниил. Макар че и хронистът Константин Манасий се придържа към него, творбата му е изключително богата на персонажи, битови случки и различни по тип ретардационни отклонения, което нарушава монолитността на хронографското изложение. Може би отчитайки този факт, съставителите на среднобългарските преписи са сметнали за необходимо да се открият акцентите в периодизацията на историческата съдба на човечеството. Добавките не са поставени механично, те не повтарят описаните събития, а доразвиват и конкретизират модела на световната история.

Естествено най-много място е отделено на събитията от българската история (19 добавки), за да може тя да се представи като органична част от историята на теократичното християнско Римско/Ромейско царство, респ. като част от универсалната, предначертана от Божията десница, история. Добавките, посветени на българската история, са безспорно най-важни като изворов материал. Във Ватиканския препис има и редица приписки на латински език, но доколкото те отразяват историята на книгата извън пределите на Българското царство и не са свързани с рецепцията на хрониката в българска среда, не са били предмет на настоящето изследване.

Така в първа глава, в резултата на археографския, кодикологичния и палеографски анализ се очертава облика на книгата, съхранила образа на свещената история. Предназначена за владетеля, тя може да бъде луксозно оформена и илюстрирана или пък скромно, но изискано включена в състави с догматична насоченост. Във всеки един случай стремежът на писачите и редакторите на преписите е бил да се улесни рецепцията на текста и да се подчертаят важните моменти в него. В анализите е очертана е тенденцията към идентичност в преписите, като са изведени и средствата за нейното постигане. Същевременно е отчетена и индивидуалната характеристика на всеки препис, резултат на конкретната литературна и културна ситуация, която го е породила. Направен е опит за теоретично осмисляне на особеностите на палеографията на двата преписа от XIV в. – Ватиканския и Синодалния - с оглед на специфичния културен контекст на епохата. Поставен е акцент върху византизиралите елементи в типовете писмо (устав с отделни елементи на гръцкото писмо Fettaugen и Попгерасимово писмо) и е предложена интерпретация на явлениято като опит за подражание на авторитетни и осветени от традицията образци с определени идеологически цели.

Втората глава (132 с.) е посветена на литературния контекст на хрониката – и в момента на нейното създаване, и в момента на рецепцията ѝ в българска среда.

В тази част на труда се обръща внимание на няколко важни фактора – литературата във Византия от епохата на Комнините, творческият профил на Константин Манасий и личността на поръчителката на хрониката – Ирина Комнина.

Константин Манасий е типичен представител на дворцовите интелектуалци от времето на Комнините. Те са творили в епоха на повишен интерес към литературния експеримент, на навлизане на някои елементи на народната култура във високата литература, на развитие на риториката и адаптация на някои западни литературни стереотипи. Освен на стихотворната хроника, Манасий е автор на екфразиси, на любовен роман в стихове, на астрономическа поема. С тези свои творби той напълно се вписва в модата от първата половина и средата на XII в. Работил е в литературното обкръжение на автори като Йоан Цец, Теодор Продром, Манганий Продром и Яков монах (Кокинобафос). Запазените писма, наслови и посвещения свидетелстват за тясната връзка на тези автори с патроните им и поръчители на текстове, както и за големия авторитет на Ирина Комнина. В тази част от втора глава е обърнато специално внимание и на хипотезите за произхода на севастократорката, доколкото той е в тясна връзка с литературните ѝ вкусове и предпочитания. Независимо от превратностите в живота си Ирина е сред най-изявените ктиторки на различни произведения на изкуството: стенописи и украсени ръкописи, сред които е украсеният екземпляр с хомилиите на Яков Кокинобафос, украсен ръкопис с граматически съчинения от библиотеката на гръцката патриаршия в Йерусалим.

Стихотворното произведение на Манасий определено е замислено и написано като дворцово четиво, предназначено за възпитание на сина на Ирина и Андроник Комнин. Нека не забравяме, че последният е бил фактически престолонаследник, а самата тя е била титулувана като порфирородна. Преждевременната смърт на Андроник по време на лов издига на престола неговия брат – Мануил. В такъв контекст хрониката напълно отговаря на потребностите на дворцовата култура на Византия от средата на XII в., в която са настъпили сериозни промени. Жанрът на историографията се е трансформирал от сериозното и обективното изложение към по-субективен и по-фабулно разработен материал. След хронографията на Михаил Псел и Хрониката на Йоан Зонара (става дума все за световни хроники, защото само образци на този жанр са били превеждани на български език) тази жанрова форма като че ли изчерпва своите

възможности да пресъздава божествения модел на историята. Стихотворната творба на Манасий бележи сякаш крайната степен на развитие на наратива в историческото изложение, което максимално го доближава до исторически роман (в стихове).

Причините за настъпването на подобни промени не могат да се определят еднозначно. Може би от една страна те са резултат на стремежа да се напише „женска книга“, какъвто е случаят с Берта фон Зулцбах, отличаваща се със скромни интелектуални възможности. От друга страна са потребностите от нов тип литературност (които стимулират и написването на любовните романи), както и влиянието на западната рицарска култура, с която Ирина е била добре запозната. Във всеки случай пред нас е творба, която със самоназванието си (*Преглед на историята*) и формалните си белези (композиция и сюжет) провокира определен хоризонт на очакване – този на свещената история. На практика обаче материалът се пречупва през модата и поръчката (т.е. вкусовете, желанията и очакванията на поръчителката) и се трансформира по посока на засилване на наратива (потенциално заложен в историографските текстове).

Като резултат на развитие на заложите на самия текст се стига до неговото цялостно преобразяване – творбата придобива подчертано светски характер, а свещената история се превръща във фабулен ресурс за дидактични, морализаторски, но и куртоазни епизоди, чиято единствено обединяващо звено е хронологическият принцип. Защото всеки от епизодите с управлението на отделните императори може да съществува сам за себе си като завършена фабулна цялост. Сакралният наратив на универсалната християнска история се разпада на множество микро-наративи – илюстрации на определени абстрактни теми. Остава един емблематичен за творбата момент – тя завършва с апотеоз на царстващата династия, но не я включва в наратива (още един отказ от традиционния хронографски жанр). Хрониката се е превърнала в епос.

Така пред нас е един блестящ образец на византийската придворна книжнина, но нетрадиционен по отношение на интерпретацията на конкретния исторически материал. Ясно личи стремежът на автора да разказва увлекателно, да бъде остроумен, да поучава своите слушатели. Границите на дидактичната християнска парадигма в това произведение са сериозно размити, дворцовият вкус налага вплитането в историческия сюжет на любовни истории, легенди, афоризми и алюзии с антични драми, които за тренираното ухо на образования византиец са били неотменна част на културния диалог. В повествованието са вплетени героико-епичното и развлекателното

начало, които са отразявали развитието и нивото на вкусовете на византийската аристокрация по отношение на литературата.

Стилът на хрониката е донякъде претенциозен, но в съзвучие с модата на своето време. Той е израз на основните тенденции във византийската дворцова реторика от XII в. Въпреки наративния си характер и обвързване с романното начало, хрониката (по силата на факта, че е дворцова творба, поръчана от високопоставен представител на аристокрацията) запазва в изложението всички елементи, които маркират нейната политическа и идеологическа детерминираност и са характерни черти на хронографския жанр – идеята за приемственост между Стария и Новия Рим, представянето на Комнините като стожери на славата на Константинопол и пр. Този последен факт е може би решаващ за това тя да бъде преведена на български език през XIV в. и точно в тези пунктове – адаптирана към българските условия.

Във втората част на втора глава се проследява именно процесът на адаптация на хрониката към българската литературна и културно-историческа среда.

На първо място това е постигнато чрез идентификацията на съпътстващите хрониката творби в сборниците. В процеса на работа над текстовете всъщност за първи път пред научната общност се представя цялостно задълбочено описание на Попфилиповия сборник (Син. 38). Прибавените към хрониката творби са разпределени в няколко тематични групи: катехитично - догматични, провиденциалистични съчинения и нравствено-назидателни, допълнени по поръчка на цар Йоан Александър.

В първата група текстове бяха идентифицирани откъси от Историческа палея. Според нас в Син. 38 има следи от среднобългарски неин превод, правен вероятно във втората половина на XIII в., следващ налагащата се тогава по-формалистична преводаческа практика. Той се различава от известните до момента преводи. Вероятно по времето на Йоан Александър е преведена комплекс от текстове, компилиран в гръцка среда (като готов сборник), за нуждите на катехитично дидактичната традиция, сериозно застъпена в литературата от първата половина на XIV в., вероятно продължавайки традициите от предходното столетие. В такъв контекст е обяснимо и присъствието на следващите идентифицирани от нас текстове: кратък комплекс въпроси и отговори, приписан на Кирил Александрийски, който не дава точни паралели в познатите до момента редакции. Той обхваща най-важните понятия от вероучението и основните вероопределителни формули. Представеният в Син. 38 вариант на краткия катехизис остава сравнително устойчив и традицията му може да се проследи чак до печатната книга – среща се в редица издания на псалтири с тълкования. Възможно е да

е превод (или компилация), направен в края на XIII, или началото на XIV в., доколкото през този период се наблюдава повишен интерес към произведения, касаещи догматите на вярата, предвид антилатинската и антиеретическа полемика.

В първата част на Попфилиповия сборник е включено и вероизповедание и разказ за седемте Вселенски събора. Във вероизповедните формулировки личи силното влияние на постиконоборческите догмати. Най-близки паралели с ядрото на това съчинение дава „Написание за правата вяра” на Михаил Синкел, поместено в Симеоновия Изборник в препис от 1073 г. В Син. 38 е включен друг превод на Синкеловото съчинение. В самия текст на Написанието са вплетени коментарни части към основните постулати, включващи сведения за еретическите учения, осъдени от църквата по различно време. При описанието на всяка от ипостасите на Св. Троица е приведена тълковна част, която в Син. 38 е обстоятелствено разработена. Личат и разлики в основни богословски понятия: Син. 38: *мыслѣны* – Изб.1073: *разсѹмна*; *сѣставныи свѣстѣи* – *собѣствѣныи свѣстѣи*; *сѣмѣшаѣтъ сѧ несѣхнѣ* – *сѣвѣкоуплаѣтъ сѧ немѣнно*; *самонпостасенъ* – *своесобѣствѣнъ*; *нсходѣтъ же стѣи дѣхъ безлѣтно и прѣносѣщно*. – *нсходѣтъ же и стѣи дѣхъ безвѣременъ и бесплѣтенъ*.

От съпоставката между двете версии на Написанието се вижда, че в Попфилиповия сборник е включена съкратена редакция, която пропуска отделни пунктове от вероизповедната творба на Михаил Синкел – за грехопадението, за смъртта и възкресението на Христос, за Страшния съд. Не са включени и финалните части, които съдържат формулировките на иконопочитанието. Изповеданието на вярата и оформено като кратка тълковна беседа, която завършва с разказа за седемте вселенски събора.

Следващата идентифицирана творба е слово на Епифаний Кипърски, посветено на шестте дни на Сътворението като основен творчески акт на Бога. Това слово на е част от съчинението „За мерките и теглилите” (*Liber de Mensuris et Pondibus* - PG, 43, col. 237-293, CPG 3747). Вероятно произведението е от преводите, извършени през XIII в., и то през втората му половина, когато са засилва интересът към догматично-полемични текстове или най-късно в първите десетилетия на XIV в. Засага най-ранният известен препис на творбата е в сборника на поп Филип, Син. 38, но въпросът с историята на този текст едва ли може да се смята за окончателно изяснен.

Последното произведение, включено в комплекса катехитично-догматични творби, съдържа откъси от Шестоднева на Севериан Гавалски (*De mundi creatione*

homiliae 1-6, PG 56, col. 429-500, CPG 4194). С включването им в Попфилиповия сборник всъщност се завършва цикълът на катехитично-догматичните съчинения, разкриващи сърцевината на християнското учение – догматът за Света Троица, за Божественото домостроителство и сотериологията на Църквата. Тук следва да подчертаем, че същата творба, озаглавена като *Сказание от Шестоднева на Севериан Гавалски* се среща в редица руски преписи след XV в. В публикувана наскоро от Г. Баранкова студия се прави извод за руския произход на съчинението, който не може да бъде приет, тъй като в Попфилиповия сборник е представен най-ранният препис на това произведение и той вероятно също е част от един цялостен комплекс катехитично-догматични текстове, съставен още на гръцка почва и преведен изцяло в България.

Втората група добавени текстове са с провиденциалистичен характер. Първата творба е видението на Методий Патарски. Това е творба добре известна в науката. Тя е превеждана многократно в България. В Попфилиповия сборник е включен нов превод, от XIV в., правен в Търново. Същото важи за второто произведение – Краткото житие на Андрей Юродиви, преведено през XIV в.. И в този случай Попфилиповият сборник предлага най-стария препис на превода. Видението и Житието имат голямо значение за преосмислянето и адаптирането на Манасиевата хроника в една догматично среда. Схванат като летописна творба, апокалипсисът на Псевдо-Методий дава пропита с мистицизъм картина на световната история, която напълно съответства на есхатологичния дух на църковното учение. Произведението придобива през вековете парадигматичен статут, то обяснява механизма на развитие на човечеството от сътворението до края на дните и в известен смисъл е базисно за формиране на християнския мироглед и нравственост, поне в православния свят. Това също е сериозен мотив за включването му в сборник, съставян за българския владетел. Чрез Слово на Методий Патарски като че ли се предлага мистичният коректив на светската по своя характер Хроника на Манасий.

Житието на Андрей Юродиви е свързано с историко-апокалиптичния контекст на предшестващото го Откровение на Псевдо-Методий и завършва есхатологичната тема в сборника. То „затваря“ догматичната рамка, в която би следвало да се интерпретира следващата го хроника. Въпросо-ответната форма, в която е композирано съчинението, подчертава дидактично-морализаторското начало в него и съответства напълно на общия дидактичен тон на сборника. Тя го свързва с широко разпространената през Средновековието еротапокритична книжнина. Ако в ранните владетелски състави от времето на Първата българска държава доминират

катехитичните въпроси и отговори на Анастасий Александрийски и Анастасий Синаит, които са с тясно догматично съдържание, то през XIV в. те са изместени от едно произведение, което запазва формата на диалога, но е подчертано фабулно разработено и показва по-свободно отношение към изложения в него материал. Литературните вкусове на времето налагат своя отпечатък при избора на произведенията, които функционално да са подобни на катехизиса, но в стилово отношение да задоволяват едни по-сериозни естетически критерии.

Третата група идентифицирани творби са поместени в края на сборника, след текста на хрониката. Първото слово е представено като дело на Василий Велики: Слово за променливия човешки живот (PG, XXXI, col.1713-1721). То не влиза в корпуса от монашеско-аскетични творби на Василий Велики, чиито преводи са известни още от старобългарската епоха. Вероятно творбата принадлежи към групата на псевдо-Василиевите съчинения. Произведението е адресирано повече към светска аудитория и е показателно за преводите, осъществени през XIV столетие като част от съставите, с които се попълват патериците и все по-популярните аскетически сборници. Фактът, че е посочено от Йоан Александър, свидетелства, че вече е било познато и вероятно е присъствало в личната му библиотека. След него е поместено кратко съчинение за некръстените младенци, както и две слова от Сводния патерик, чийто превод също се отнася към XIV столетие. Бихме искали да обърнем внимание и на факта че първите три слова – на Василий Велики, за некръстените младенци и първото слово от Патерика се срещат също така и в ръкопис от сбирката на А. Хлудов № 237, от втората половина на XIV в. Последният добавен текст е част от Слово за любовта на Максим Исповедник. И тези преводи се свързват с дейността на книжовниците от XIV столетие.

Текстовете, съпътстващи среднобългарския превод на Манасиевата хроника, са гръцки произведения, преведени през XIV в или най-рано в края на XIII в. Дори произведения, които са засвидетелствани в превод от IX-X в. (напр. Видението на Методий Патарски, вероятно пространното Житие на Андрей Юродиви, Историческата палея, откъсите от Шестоднева на Севериан Гавалски), са включени в сборника с новите си преводни версии, извършени през среднобългарската епоха – вероятно края на XIII – началото на XIV в. Това показва подчертан стремеж към представителност и съсредоточаване върху преводни текстове, които да отговарят на новите формалистични преводачески тенденции на епохата.

За компилирането на сборника вероятно е използван готов гръцки прототип. Той е допълнен от две произведения с есхатологична насоченост. Така първата част на

книгата е трябвало да изгради догматичния модел на световната история и да служи като помагало по основните вероучителни проблеми.

В своята съвкупност догматично-катехитичните творби, агиографските и провиденциалистични текстове с есхатологична насоченост, както и нравствено назидателните слова и наративи, издават влиянието на манастирската книжовна традиция. В по-голямата си част тук става дума за произведения, свързани с новите разширени редакции на патериците, на църковно-юридическите състави и на все по-засилващите се по времето на Йоан Александър мистично-съзерцателна манастирска традиция, която подготвя почвата за възприемането на идеите на исихазма в следващите десетилетия. В резултат на това подчертано светската творба на Манасий става органична част от един компилативен сборник, над който догматично-катехитичното богословие налага своя дълбок отпечатък, за да я приведе в съответствие с изискванията на православното учение. На нивото на макрожанровия комплекс се извършва първата трансформация на гръцкото летописно произведение. То се изважда от контекста на византийската дворцова култура и се инфилтрира в нова среда, дълбоко проникната от религиозността и светоусещането на все по-активно развиващото се монашество, от антилатинския полемичен дух на радетелите за чистотата на вярата и от тревогата от надвисналата над целия полуостров опасност в лицето на първите османски набежи.

Преведена почти две столетия след написването си, световната хроника на Константин Манасий се преосмисля и като едно от основните дидактични средства в българското владетелско семейство, с което се внушават конкретни политически идеи, свързани с управлението на Йоан Александър.

Като съпътстващи анализа резултати можем да посочим задълбочаването на анализа на една енигматична компилация, озаглавена условно *Книга за вярата*. На базата на съпоставка между Попфилиповия сборник и сборник 13.3.17 от края на XIV в. от библиотеката на РАН – Петербург, се очертава една тенденция на повторяемост на основното ядро катехитично-догматични текстове от Син. 38. То представлява есенцията на църковното учение за Светата троица, сътворението и борбата с ересите. В кратка, сбита и достъпна форма се дава най-важната за всеки християнин информация, което обяснява неговата популярност. Текстовете от *Книга за вярата* в различен обем се срещат в догматично катехитични състави, в крѣмчии и различни по своя състав сборници от XV до XVIII в. Тя е преведена в българската столица Търново, по време на управлението на Иван Александър, като израз на грижата на владетеля за

чистотата на православната традиция и вероятно като дидактично помагало за образованието на неговите синове.

Второ важно следствие в теоретичен план е възможността да се очертае процесът на развитие на царските сборници в българската средновековна литература. Кодексът от 1344-45 г. (Син. 38) е първият ръкопис, замислен и реализиран с прякото участие на владетеля, за да представи новия облик на царския сборник и новото му съдържание, съобразено с изискванията на своето време. С литературната екзегеза, осъществена съобразно строгите изисквания на аскетичните идеали и практики от първата половина на XIV в., творбата, поръчана от севастократорката Ирина Комнина като дворцово четиво се преосмисля като образ на Свещената история и се напъхва в рамките на догмата и катехизиса – една практическа сакралност, гарантираща легитимността на заложените в самата преводна хроника идеи, утвърждаващи династията и властта на Йоан Александър. За разлика от сборниците от Първото българско царство, новият тип владетелски флорилегий демонстрира подчертан вукс към литературната стилизация. Той намира израз не само в превода на Манасиевата летопис, а и в добавените след нея литературни произведения – откровението на Методий Патарски и особено Житието на Андрей Юродиви. И двете творби се отличават с подчертана фикционалност. Те са разгърнати повече в литературен, отколкото в строго-догматичен план. Въпросо-ответната форма на дидактичния процес е запазена в житието на Андрей Юродиви, но е силно разколебана от специфичните литературни похвати за изграждане на текста. Така строгият догматизъм на ранните еротапокритични състави отстъпва на едно по-свободна повествователна линия, задоволяваща по-развити и възискателни литературни вкусове. Това е основна характеристика на новите флорилегии, една от иновациите от времето на Йоан Александър.

В третата глава бе извършен конкретният текстуален анализ на превода в корелация с неговия гръцки образец. На базата на постигнатите резултати си поставихме за задача да открием онези особености на превода, които биха позволили да приемем творбата за органична част от литературния процес в епохата на Йоан Александър, а и в столетията след нея. Възможност за това ни дава наличието на критично издание на гръцкия текст, което е солидна база за сравнение. Съпоставката между превод и оригинал беше извършена по следните критерии: количествени

промени (липси или добавки в текста), прозаичен или поетичен характер на превода, особености на лексиката и стилистиката.

Представени бяха детайлни наблюдения над липсите на отделни стихове. На базата на публикуваните в научното издание на превода от 1988 г., осъществено от колектив с участието на И. Дуйчев, О. Творогов и М. Салмина, задълбочихме съпротивителния анализ. Основният резултат тук беше увеличаване на броя на пропуснатите стихове и опит да се потърсят причините за тези явления. Разграничени бяха механични пропуски на преводачите, липси, дължащи се на неизправности в антиграфа, липсващи стихове, свързани с неразбирането на античната културна традиция. Независимо от увеличението на броя на пропуснатите стихове, като цяло процентът им спрямо целия текст на хрониката остава незначителен: 43 стиха или около 0.6% от общия обем което е пренебрежимо малко и не влияе при възприемането на съдържанието на текста. То има отношение само към стилистиката, доколкото се negliжира линията на паралели с античната езическа традиция, застъпена в хрониката. Отчетена беше липсата на т.нар. хронологически стихове, което е важен датиращ признак за гръцкия образец. Ръкописите без хронологически стихове в гръцката традиция принадлежат към групата на най-старите преписи, възпроизвеждащи версии, близки до оригиналния текст.

Особено внимание беше обърнато на характера на преведения текст. Повечето изследователи, работили с текста на хрониката, приемат, че той е в проза, без обаче да обяснят механизмите на преработка на текста. Обикновено това твърдение се мотивира напълно основателно с изискването за количествена и позиционна идентичност на превода спрямо оригинала. Съществува обаче и теория за поетичен характер на превода и тя не може да бъде елиминирана с лека ръка, тъй като в текста са налице основания за подобна интерпретация. Нейният главен поддръжник, И. Буюклиев, освен това е показал на практика резултатите от своите наблюдения, предлагайки ни една великолепна поетична версия на оригинала. Но както той самият признава, твърдението за поетичния характер на превода трудно може да се мотивира, ако останем само на нивото на изосилабизма, който не е спазен в българската версия на хрониката.

За да изясним възприетата от преводачите техника, най-напред се обърнахме към генериращия литературен контекст с оглед изясняване природата на политическия петнадесетосричен стих във Византия. На базата на съществуващите до момента изследвания се изведоха основните метрически модели, бяха представени критично някои хипотези за възникването му. Направен беше и преглед на състоянието на

проучванията върху българската средновековна преводна небогослужерна поезия, тъй като до момента този дял на литературата не е задоволително проучен. Според нас в него освен Манасиевата хроника следва да се включат още преводът на Диоптра на Филип Монотроп и Тълкуванието към Песен на песните от Михаил Псел. Тези три творби, които в оригинал са написани във византийски петнадесетосричен размер, представляват внушителен корпус от около 10 000 стиха и предполагат специален научен интерес. При анализа на способите за предаване на стихотворната форма на оригинала беше направен опит той да се ситуира както в съществуващата книжовна традиция (предимно на превод на химнографски текстове), така и във фолклорната, доколкото там могат да се открият следи от епически песни в петнадесетосричен размер. Основание за това ни дава примерът с епоса за Дигенис Акрит във Византия, който, както е добре известно, възниква в народна среда, а едва по-късно е записан в литературната форма на петнадесетосричния размер. Направен беше и подробен анализ на онези жанрове, които заемат гранично място между прозаическата и стихотворната реч в средновековната литература. Проверена беше и пунктуацията на преписите с оглед търсене на маркери за стихотворна организация, каквито не бяха открити. Основният принцип на преводачите е бил запазване на границата на стиха чрез графично обозначаване, но не и на неговия обем, което допълнително усложнява процеса на изясняване вида на превода – стихотворен или прозаичен.

Направеният от нас анализ на терминологията, свързана със стиховете и тяхната организация, доколкото е застъпен в текста на хрониката, позволи да изведем на преден план терминологичното единство на средновековния текст по отношение на риторическите (прозаически) и стихотворните творби. Те се обозначават с едни и същи термини. Пак от тях се вижда, че основна опозиция в книжнината е между изискано оформеното слово и простонародното, а не между проза и стих. Това е така, защото риторическата традиция, която са познавали българските книжовници, е основно базирана на богослужерните текстове, в които разликата между проза и стихотворна организация често пъти е незначителна или може да бъде преодоляна с подходящи извънтекстови способи (особено при химнографията). Според нас това мотивира единството на украсената, изискана реч и поетическото слово. Подобни явления изграждат представата за една обща риторичност (във формата – чрез ритмическата организация на текстовете и в съдържанието – чрез избора на определени възвишени и значими теми), еднакво проявена в прозата (ораторската) и в поезията. Смятаме, че именно тези стереотипи са в основата на преводаческите решения при предаването на

ритмически организирания (при това без отклонения от ритмическия модел) текст на византийската поетическа творба. Изпитаната практика, при която формалното сходство между богослужебните текстове, организирани ритмически в различна степен, позволява взаимозаменяемостта им при изпълнение, т.е. извън писмената им фиксация, се прехвърля върху текст, който не е маркиран от ритуална употреба. Налице е обаче инструментариум, който съумява да предаде стихотворния чрез познати стилистични похвати текст адекватно и да запази неговата художествена материя, експресивност и послания, а също така и да преодолее маниеризма на византийския автор в отделни откъси. Това са риторически способности като синтактичен паралелизъм с анафора, амплификации, граматически рими, риторически периоди.

Според нас такъв подход към способите за организация на текста и за структуриране на отделните негови сегменти биха могли да притежават само хора, обучавани и практикуващи в богослужението. Именно в манастирските скриптории в или край Търново биха могли да се оформят книжовници-преводачи еднакво добре запознати както с догматичната и катехитична традиция и ритуала, така и с определени аспекти на дворцовия словесен етикет, позволяващ им да преведат специфичните плеонастични стихове на хрониката.

Ето защо ние приехме еднозначно тезата за прозаичния характер на среднобългарския превод на Манасиевата летопис. Едновременно с това обаче, направихме важната уговорка, че той е една високо художествена и поетична по дух версия на оригинала, в която ритъмът на текста е изграден на базата на най-добрите образци на ритмизираната ораторска проза, които търновските книжовници са познавали.

Остава открит въпросът с обема и съдържанието българската епическа поезия, нейният генезис и развой и връзката на превода на тази историческа творба с него. Макар че идеята от Манасиевата летопис да се изведат някои закономерности на епоса изглежда много примамлива, тя е методологически несъстоятелна. Корените на подобни хипотези вероятно са в аналозите с епоса за Дигенис Акрит във Византия. В българска среда липсват подобни условия. Въпреки опитите да се реконструира процесът на генезис и формиране на епоса по линия на словесните „реликти” – бугарщиците, запазените песни с петнадесетсричен размер, (в своята студия за българското песенно народно творчество М. Арнаудов дава само един пример и той не е епическа песен), сведенията за т.нар. „слепи музиканти” от югозападните български земи, Манасиевата хроника и нейният среднобългарски превод остава извън границите

на тези явления поради: своята принадлежност към „високата литература”; връзката си с каноничната църковна история; от чисто литературна гледна точка (Манасиевата хроника поради фабулно разработеното повествование, макар и на ниво отделни епизоди, се приближава повече до романа, прескачайки формата на героичния епос в класическия ѝ вид). На друга плоскост остават общите за българи и гърци фолклорни образци в петнадесетосричен размер, които имат различна съдба в отделните региони на общото балканско народно-песенно пространство. Трети кръг проблеми остават свързани с въпроса за развитието на българската епика след XIV в. – в този процес Манасиевата летопис отново не участва, тъй като тя остава на нивото на владетелската парадигма, засвидетелствано във всички нейни преписи. Всъщност важен и интересен би бил въпросът за влиянието на риторическия език върху народно-песенното творчество, за това как словесните формули и етикети на високия стил се отразяват върху фолклорната традиция. Защото повечето запазени епически песни са свързани с конкретни исторически събития и конкретни лица, като темите се подават „отгоре” – владетелят става герой на народното предание, докато обратното движение не е засвидетелствано в средновековната практика. При това усвояване на героя от народната култура, той носи своята царствена аура, изразена на лексикално ниво в стремението да се усвои стилистиката на културния език. Но този кръг проблеми са обект на съвършено друг тип изследване.

Следващият аспект на анализ на първохода беше до каква степен е запазен обликът на гръцкия оригинал в лексиката. Проследени бяха непреведените гръцки и други чужди думи в текста, на етнонимите, сложните думи.

Прегледът на **лексикалните гърцизми** в превода на хрониката показва, че въпреки минималното си количество, те оформят някои стилистични маркери в текста с функция да предават специфичната атмосфера на събитията, описани в творбата на Манасий. Лексикалните гърцизми не са самоцелно запазени, винаги при наличието на домашна дума се е търсела синонимията. Непреведените думи обикновено са свързани с термини и явления, за които не е намерена точната българска лексема, или когато гръцката дума е била в някаква степен възприета от езика. Затова примерите са най-многобройни в сферата на църковния живот и църковните съчинения, в административната и военната област. По отношение на другите тематични групи може да се види проникването на разговорна лексика, която е била вероятно добре усвоена и разбираема.

Анализът на **етнонимите** показва тяхната устойчивост и еднозначно предаване в превода. Търсена е синонимия в случаите с повишена честота на употреба в текста. Дублетните форми са повлияни от изискванията на ритъма в отделни случаи. Малкото неточни преводи са може би резултат на изработени вече стереотипи в предаването им в други текстове. Преводът показва последователност, точност (доколкото е възможно) и стремеж да се предадат всички нюанси в смисловата палитра на оригинала.

От голямо значение за стилистичното оформяне на текста са **сложните прилагателни, наречия и именни глаголни форми**, които обикновено се използват като епитети и придават монументалното и експресивно звучене. Тези думи, освен че са белег за изискана фраза, допринасят много при изграждане на художествената тъкан на творбата. При превода те са предадени съобразно възможностите и спецификата на българския език. Въпреки че най-честият способ за предаването им е калкирането, то не е прилагано механично и без изключения. Структурирани в регистъра на основните нравствени категории на християнската култура (*добро, благо, бог*) и същевременно полюсно противопоставени (с най-висока честота на употреба *добро* и *зло*) композитумите в превода подреждат художественото пространство съобразно нравствения кодекс на своето време. Така творбата, въпреки светския си характер, на лексикално ниво въздейства с определени внушения и реализира своята функция на образователно и възпитателно четиво. Сложните думи, познати като явление в българска среда предимно от църковната проповед, от химнографските текстове, донякъде – от агиографията, са адекватно разпознати в гръцкия текст и предадени в превода.

Сложните думи не са равномерно разпределени в хрониката. Те са съсредоточени в стихове, в които преобладава статично-описателният маниер на изложение, когато се описват битките на владетелите, при описание на външния вид или на смъртта на императорите. Така те маркират екфразиса, използван често и умело от Константин Манасий.

Особен интерес предвид съдържанието на творбата представлява **преводът на термините, свързани с военното дело и въоръжението**. И в тази насока преводът показва последователност, прецизност и преди всичко – стремеж да се запази поетичния дух на оригинала. Макар че невинаги термините са преведени адекватно, предвид обстоятелството, че византийските хронисити съзнателно са архаизирали лексиката си в тази сфера, стремежът на среднобългарския книжовник е бил да следва доколкото е възможно коректно гръцкия оригинал. Едновременно с това моделите,

зададени от византийския писател не се копират буквално, а при възможност са били търсени собствени художествени решения, с които да се предаде образният език на хрониката. Чрез синонимията, съобразяването с контекста и преосмислянето на някои реторически похвати, преводачът успява да постигне художествени ефекти дори в такава привидно емоционално неутрална сфера, каквато е военното дело.

Всички тези особености на превода са показателни за високата степен на владение на езика на оригинала и на реторическите техники при съставяне на текста. Но все пак преводачът се е съобразявал с българската среда и редица факти говорят, че и на ниво лексика той е претърпял промени, които да го премоделират и впишат в културните стереотипи на поръчителя.

Подобни тенденции бяха очертани при **анализа на глосите в текста**. Това са кратки добавки поясняващи или усложнената фраза на автора, или непонятни гръцки думи в текста. Наблюденията над четирите южнославянски преписа – Ватикански, Синодален, Тулчански, Хилендарски и над руския (Софийски) – сочат, че тези обяснения са включени в основния текст и вероятно принадлежат към първоначалния вариант на превода, не достигнал до нас. Те бележат първия етап на рецепция на съчинението, при която съмнителните, неясни или непреведени думи са приведени в съответствие с познатите в българска следа стереотипи в областта на християнската традиция, на администрацията и на бита. Тези допълнения са дело на преводача на хрониката, за разлика от бележките по полетата във Ватиканския препис, например, които разширяват кръга на поясняваните понятия. Те са насочени предимно към гръцка лексика, запазена в текста, и са знак за друг етап в битуването на хрониката – елиминирането на гръцизми и заместването им с български пояснения. Тези етапи на рецепция на творбата на Константин Манасий в българска среда, отразени в малки по обем текстове, са важен ключ към смисъла, който българските средновековни книжовници са откривали в преводните исторически съчинения. Те показват, че един преводен текст не е статичен, а непрекъснато се адаптира към средата-реципиент.

При анализа на художествените особености на летописа на Константин Манасий особено важно място заема проблемът как се осмисля и предава поетическият език на оригинала. Тук не става дума само за буквалното предаване на лексиката от гръцки на български, но и за търсенето на такива варианти на микро и макро ниво, които да запазят художествените достойнства на творбата. В процеса на подобна транслация, важно място заема една особеност на поетическия стил на автора – честото

употреба на **екфразиса като средство за образно предаване на обекти от действителността**. Отчитайки съвременното състояние на проучвания по въпроса да екфразиса във византийската литература, ние се опитахме най-напред да обособим всички форми на екфразис в текста. Това са епизоди, в които се прекъсва наративът, за да се даде възможност на статичното описание да постигне необходимия емоционален ефект. В хрониката подобни прекъсвания обикновено са словесно маркирани. Екфразисите обхващат разказа за Сътворението, за големите звезди, за Едемската градина и назоваването на животните от страна на Адам. Включени са също така екфразиси на битки, екфразиси-енкомиони, адресирани към отделни византийски императори. Общият извод е, че българският книжовник е доловил специфичното звучене на екфразиса и го е предал възможно най-коректно. Нещо повече, промените в текста, колкото и да са минимални, са точно в местата, където е употребен екфразисът – сякаш преводачът е съобразил, че намесата му в тези моменти не нарушава наратива, а по-скоро изработва необходимите на българската версия послания (срвн. примера с преадресирането на енокмиона за Мануил Комнин към Йоан Александър).

Освен обширните екфразиси, ние отбелязахме кратки описания, които назовахме плеонастични топоси – описания на приемането на властта и на смъртта на императорите.

Екфразисите в летописа предоставят великолепни образци за българските книжовници. Направеният тук анализ на ситуативната обусловеност на всички изброени типове екфразисни описания, на връзката му с основния исторически наратив и на функцията му в идейното пространство на хрониката показва, че той е бил осъзнат при превода, а възможностите, предоставени от него - използвани умело и целенасочено в контекста на българската владетелска идеология.

Друг съществен момент, подложен на анализ, това е **мястото на екфразиса в българската средновековна литература**. По традиция се приема че този жанр не е застъпен в нея в класическите му форми. Той се появява в литературните авторски текстове спорадично, като резултат от емпирично усвоени техники на композиране на отделни откъси и е с твърде размити смислови и формални граници в рамките на основния наратив. В повечето случаи на употреба задачата му е да засили основното емоционално въздействие на текста. С други думи, той се използва по-скоро в стилистичен дискурс, като се подчинява на цялостната образна система на риторическия текст.

Така променен, екфразисът в оригиналните текстове на българските книжовници от XIV и XV в. значително се отдалечава от прецизно дефинираните риторически предписания на античните и късноелинистичните автори. Изваден от своя контекст, той загубва връзката си с античното съдържание, става по-гъвкав по отношение на формата си и се приспособява към нуждите на славянската църковната литература. В славянска среда той престава да бъде светски жанр. Но благодарение на тези модификации екфразисът обогатява художествения език на литературата. Риторичният опит да се създават словесни картини в съчетание с все по-широко разпространяващите се идеи на исихазма, които засягат и литературния стил, ще позволят създаването на нов художествен синтез, на нов за българската средновековна литература тип словесност. Той ще се характеризира с усложнен изказ, грижливо оформяне на фразата и подчертан интерес към символиката, както и с подчертания стремеж за картинно и предметно пресъздаване на свръхсетивния свят на божественото съвършенство – все задачи, чиито словесни решения откриваме и в отделни моменти от превода на гръцката световна хроника. И това е нейният голям принос за развитието на поетичния стил в българската книжовен език.

В края на третата глава бе поставен и един от най-съществените въпроси – този **за грешките и значението на тяхната систематизация като важен информационен ресурс**. Анализът на грешките в среднобългарския превод на хрониката на Константин Манасий дава възможност и за някои по-обща изводи. Сред тях на първо място се оформя тезата, че независимо от своя характер – богослужебни, богословски или светски – преводите се извършват от едни и същи подготвени за тази цел преводачи с религиозно образование. Текстовете, несвързани пряко с богослужението и богословието, се третират при превода еднакво с останалите, т.е. няма отделни групи преводачи, съответно отделни преводачески средища. Това позволява да смятаме, че основните правила, спазвани при конкретния превод, са валидни за преводите въобще.

Пропуските и неправилните преводи на лексиката, свързана с антични сюжети и персонажи, е свидетелство за непознаването на тази част от гръцката култура от страна на българските книжовници.

Обособени бяха и друга група грешки, свързани с особеностите на използваните преписи. Това бе извършено на базата на анализ на разночетенията, според многократно цитираното тук издание на О. Лампсидис. Основен критерий беше различието между среднобългарския превод и реконструирания текст и съответното

разночетене към него, когато то е отбелязано. Оказа се, че вероятният образец за превод е ръкопис, близък до D – кодекс от Ватиканската апостолическа библиотекa от края на XIII в., Vat. Gr. 1409. Той разбира се не е идентичен с превода, но показва най-близки характеристики до неговите. Тъй като преводът има свои особености, свързващи го и с други ръкописи – R – Vat. Barb. Gr. 30 от края на XIII в., M – Monac. Gr. 201 от XIII-XIV в., K- Купрос 10 от XIV в. – гръцкият текст, използван за превода попада в подгрупа φ по отношение на лексикалните разночетения. Като прибавим особеностите на преписите F* Vat.gr.170 и Θ* (Athen 1217), които отразяват липси в стиховете или в масти от тях, то ръкописът, съдържащ всички тези особености се отмества назад във времето към една от големите ранни групи - ψ, която е сред най-близките до предполагаемия оригинал. Този факт само подчертава стойността превода, съхранил във висока степен белезите на оригинала.

Постигнатите от контекстовия анализ резултати позволиха категорично да си изясним етапите в преосмислянето и адаптирането на превода в българска среда. Освен това те обогатиха представата ни за книжовния живот през ранния XIV в., по традиция оставащ встрани от интереса на изследователите, заслепени сякаш от сиянието на Евтимиевата исихастка школа.

В края на изследването са поместени две приложения, които са резултат от практическото прилагане на изработената и използвана от нас методология при анализа. Първото е опит да се изясни системата на илюстриране на Ватиканския препис и да се демонстрира как визуализацията на историята се превръща в друга догматична рамка на текста.

Преди да пристъпим към изложението на нашата версия за „екзегеза в образи“, направихме няколко фактологически уточнения. Първо, нееднократно е подчертавано различното ниво на качество на изпълнението на миниатюрите, но заедно с това и компилативния стил на илюстративния цикъл като цяло. Според нас, не само стилът, но и изображенията на ниво иконография и съдържание са компилирани от различни по тип модели. Второ, хрониките заемат периферно място в йерархията на литературните жанрове и за тях няма изработена строго регламентирана иконографска схема. Вероятно това е една от причините, илюстрираната световна хроника да е рядко срещано явление. В резултат на това ние представихме една систематизация на миниатюрите, съобразена с техния идеологически и културно-исторически контекст. Ситуирани в подобна рамка, изображенията бяха преценени с оглед на това как те

илюстрират модела на историята – и по-точно как онагледяват идеята за редуването на царствата. Основните изводи от направените наблюдения се резюмират в следното:

Илюстративният цикъл на Ватиканския препис допринася много за догматично коректното възприемане на текста. Част от миниатюрите са правени специално за българския превод, защото те илюстрират текстове от добавките. А самите добавки, както вече подчертахме, имат за задача да структурират правилно историческото повествование и да го съобразят с догматично утвърдените стереотипи.

С най-голям брой миниатюри е представено Римското царство. Много често илюстративният цикъл пропуска текстове, които не са важни за него – напр. няма нито едно изображение за историята на републикански Рим. Самата история е разказана в няколко стиха. Премълчаването на този етап от историята на римляните е най-показателен за това кои обществени структури участват в историческия семиозис.

Груповите портрети на владетелите са организирани от династичната идея. Това обяснява и династичния портрет на Йоан Александър със синовете му в края на преписа.

Догматичното начало е подчертано с включването на миниатюри с изображения на Вселенските събори, като не винаги за тях има сведения в оригиналния текст. Включени са и други изображения, за които няма съответен текст нито в хрониката, нито в добавките, все с цел подчертаване догматичното начало (напр. миниатюрата изобразяваща смъртта на императора иконоборец Теофил).

На смислово и структурно маркирани места са поместени миниатюри, обслужващи идеята за превъзходствата на българското царство. Това е изображението на Йоан Александър и пророк Давид на л. 91б (където е поместена похвалата на българския цар и на столицата Търново като нов Цариград). На цели страници са изобразени събития, свързани с българската история. По кодикологичен път се възстановяват някои липсващи листове.

При голямото тематично разнообразие на миниатюрите в цялата хроника, посветените на българската история са съсредоточени предимно в баталните сцени, по-малко в дворцовия церемониал (хан Крум и цар Симеон) и в изобразяване смъртта на владетелите. Единствено изключение е сцената с кръщението на българите. Но от догматична и политическа гледна точка тя е също важен акцент. В повечето случаи изображенията онагледяват добавената към текста информация, а не стихове от оригинала. Така се създава история в историята и се реализира основната идея на преמודелирането: българското царство да заеме полагащото му се място в историята на

човечеството. Наред с това се конструира една допълнителна, зрительно възприемаема догматична рамка, постигната чрез визуални акценти към значими от църковна гледна точка събития (Рождество и Възкресение Христово), добавяне на миниатюри, илюстриращи църковната история (Вселенските събори) и систематизиране на изображенията съгласно догматично възприетия модел на историческо развитие. На базата на тези две изменения в комплексното възприемане на илюстрирания препис като единство на слово и образ се изгражда последният и най-важен политически акцент – възхвалата на династията. Изображението на Йоан Александър в началото на ръкописа, в момента на качествен исторически скок (*Translatio Imperii*) от Стария към Новия Рим и на финалния лист в династичен портрет завършват многопосочното послание на илюстрирания ватикански препис. Последното изображение (на л. 205) е визуален акцент, който е в пряка връзка с династичните портрети, свързани с различни исторически периоди.

С направените относно значението на визуалната екзегеза по необходимост се опитахме да дадем отговор на още един въпрос – съществувал ли е илюстриран гръцки образец, от който да е направено ватиканското копие? На базата на мотивираните от нас добавки в илюстративния цикъл, както и на базата на наблюдения над групирането на фризите миниатюри ние смятаме, че търновските книжовници са разполагали с гръцки илюстриран образец – хипотеза, изказана още при наблюденията над червените конци и мястото им като текстови маркери. Този гръцки текст е бил писан в две колони (по правилото стих за ред) и вероятно миниатюрите са били помествани в тези колони, съобразени с размера им. При направата на превода вече не е било възможно да се запази текстът в две колони. Някои от миниатюрите са обединени, за да попълнят ширината на текстовото поле. Тези, които са правени от българските книжовници, са били съобразени с ширината му. Илюстрациите в използвания гръцки образец не са били буквално копирани, какъвто е случаят с Лондонското евангелие от 1356 г. Цикълът е допълнен веднъж с рамкиращите хрониката миниатюри на царя и неговите синове и втори път – чрез намесите на илюстраторите в самата хроника. Прибавени са онези миниатюри, които подпомагат усвояването на догматичната екзегеза към текста, както и посветените на събития от българската история.

Второто приложение е опит да се уточни хронологията на Ватиканския препис, за която съществуват различни мнения – съответно датировки. На базата на палеографски анализ на изписването на числата в преписите и на базата на сведенията от две добавки, свързани с българската история (за изхода на българите при император

Анастасий и покръстването) се прави проверка на датировките. Основният извод, който се налага след анализа на двете добавки и доситгналите до нас сведения за семейството на Йоан Алкесандър е, че Ватиканското копие направено през 1344-45 г., когато се смята, че е убит синът на царя Йоан Асен III. Скоро след това, но преди 1347-48 г. (когато вероятно е сключен бракът с покръстената еврейка Сара) е изработено второто копие за пресолонсалднекия Михаил Асен. Неговите среди бяха открити в руския препис Соф. 1497. Едновременно с първото копие е завършени владетелският флорилегий, Син. 38. Пак поради смъртта на сина си царят е заповядал в него да се добавят слова, свързани със събитието. Това е документирано в приписката на поп Филип, който вероятно е писачът на илюстрираното копие. Така завършва първия етап от съставителството на сборниците за Йоан Александър. През 1348 г., при нови условия, ще бъде компилиран нов сборник, съдържащ предимно текстове от IX-X в., един сигнал за приемственост с първото българско царство.

И така, в заключение бихме искали да подчертаем, че преводът на Манасиевата хроника не само фокусира едни от най-значителните книжовни процеси на своето време, но е и извор за реконструкция на литературни модели от края на XIII и първите десетилетия на XIV в. – период, важен за формирането на редица културни и политически идеи в българското общество. Времето на българския цар Йоан Александър е не само епоха конструиране на династичната генеалогия в политически аспект, но и момент на преосмисляне и обогатяване на литературния живот, благодарение на което в следващите столетия историческият спомен за царството на българите няма да угасне.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИЯТА

1. Въвеждат се в научно обращение нови фрагменти от среднобългарския превод на Хрониката на Константин Манасий.
2. На базата на кодикологичен анализ се доказва пряката връзка между Хилендарския и Синодалния преписи.
3. За първи път подробно се представя съдържанието и особеностите на руския препис на Хрониката, идентифицират се липсите в него. Предлага се хипотеза за съществуването на втори илюстриран препис, послужил за образец на руския.
4. Систематизират се маркерите към текста във всички преписи и се изяснява тяхната роля за правилното му възприемане и осмисляне.
5. Изяснява се ролята на типа писмо, орнамента и миниатюрата за структуриране на текста в илюстрирания препис на Хрониката и в сборниците с догматично-катехитични творби. Прави се пълна характеристика на византинизиращите елементи в почерците с опит за теоретичното им осмисляне като белези на културната среда, която ги е породила.
6. Представя се за първи път аналитично съдържанието на Попфилиповия сборник от 1344-45 г. Прави се идентификация на всички съпътстващи хрониката творби, групирани в три основни категории: катехитично-догматични, провиденциалстични и нравствено-назидателни.
7. Открояват се механизмите на „вписване” на дворцовата византийска хроника в една повлияна от аскетично-догматичното начало среда. Проследяват се трансформациите в семантиката на творбата.
8. Представя се в детайли един литературен феномен, наричан „Книга за вярата”, като неговата хронологическа граница се измества в 40-те години на XIV в. Идентифицират се нови ръкописи, съдържащи този вероучителен комплекс.
9. Въвежда се в научно обращение и с актуализирана датировка още един сборник от времето след Йоан Александър, ръкопис 13.3.17 от сбирката

на РАН – Петербург, от края на XIV в. Той отразява монашеското ниво на битуване на царските сборници.

10. Очертават се развойните тенденции и иновации в съставите и функцията на т.нар. владетелски флорилегии, които претърпяват сериозна еволюция по времето на Йоан Александър.
11. В теоретичен план се предлага една комплексна методология за анализ на историографските текстове, свързваща ги с художествената литература от средновековната епоха. Тя позволява адекватен прочит на съдържанието им и извеждане на основните идейни внушения.
12. Даден е за първи път пълен преглед на пропуските на цели стихове и отделни лексеми в среднобългарския превод спрямо гръцкия оригинал.
13. Анализирано и обяснена е практиката на преводача при предаването на стихотворния оригинал. Показани са механизмите за постигане на високо художествено въздействие на текста, след извършването на един прозаичен превод, подчинен на изискванията на учената византийска риторика.
14. Откроява се ролята на чуждите думи в текста, на сложните думи, термините за войната и военното дело, етнонимите. За първи път се очертава тяхната стилистична функция в преводния текст.
15. Предложени са теоретични изводи относно ролята на византийския екфразис в оригиналния текст на хрониката, неговата рецепция и разпространение в българската средновековна литература. Предлага се един теоретичен модел на екфразисното писане в нея, при което се привеждат примери за екфразиса в неговия стилистичен дискурс.
16. Направени са наблюдения над грешките в превода. Изведени са причините за основните несъответствия и са систематизирани като грешки на писача, грешки при превода, грешки, обусловени от особеностите на антиграфа. Изведена е устойчивата тенденция за избягване на превода на антични термини и понятия свързани с езическата култура на древна Елада. Открито е системното negliжиране на алюзиите и аналозите с античната митология и литература. Този пункт е характерен за официалната книжнина в България, тъй като под влияние на християнския мироглед се елиминират дори словесните реликти на предхристиянските култури.

17. На базата на разночетенията и грешките е идентифицирана групата гръцки ръкописи, към които възхожда ръкописът, послужил за образец при среднобългарския превод. Установява се за първи път, че това е ръкопис от края на XIII в., който възхожда към група кодекси, отразяващи вероятно повечето особености на оригинала.
18. В приложение е мотивирана и доказана датировката на илюстрирания препис. Наложено е схващането, че той е създаден също през 1344-45 г.
19. В приложение са изведени принципите на визуализацията на текста, както и на визуалния наратив. Подчертани са някои идеологически моменти, онагледени чрез миниатюрите в хрониката. Мотивирано е твърдението, че за основа на илюстрирания среднобългарския препис е послужил илюстриран гръцки ръкопис.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРАТЦИОННИЯ ТРУД

1. Указалката “смотри” във Ватиканския препис на хрониката на Константин Манасий – В: Слово и образ. Юбилеен сборник по случай 60-годишнината на проф. Аксиния Джурова, София, 2004, 496 – 512.

2. Бележки върху “грешките” в среднобългарския превод на Хрониката на Константин Манасий. – *Palaeobulgarica*, 31, 2007, 2, 49-61.

3. Хрониката на Константин Манасий в българската средновековна книжнина. (Рецепцията на среднобългарския превод). – В: Старобългарска литература, 37-38, София, 2007, 159-177.

4. Ватиканският препис на среднобългарския превод на Хрониката на Константин Манасий. – В: *Хроника Константина Манассия*. Т. I. Фототипно издание на ръкописа. Т. II. Научни студии. Атина, 2007 г.

4. Образът на владетеля в текста и миниатюрата. (Бележки върху илюстрирания среднобългарски препис на Хрониката на Константин Манасий) – Проблеми на изкуството, 2009, 2, 23-30.

5. За някои термини свързани с войната и военното дело в среднобългарския превод на хрониката на Константин Манасий – Старобългарска литература, 41-42, София, 2011, 257-270.

6. Сборниците от времето на Йоан Александър и съдбата им в балканската книжовна традиция. – В: *Beati possidentes*. Юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината на проф. дфн Боряна Христова. София, 2012, 276-287.

7. Още веднъж за Книга за вярата. – В: Сборник посветен на П. Динеков (под печат).

Цитирана литература.

Бибиков 2003: Бибиков, М. В. Историческая литература Византии. Санкт-Петербург, 2003.

Болотов 1907: Болотовъ, В. В. Лекции по истории древней церкви. Т. I. Введение въ церковную историю. С. Петербургъ, 1907.

Любарский 1999: Любарский Я. Н. Сюжетное повествование в византийской хронистике. – В: Я. Н. Любарский. Историки и писатели Византии (VI-XII в.). Москва, 1999, 283-294.

Любарский 1999a: Любарский Я. Н. New Trends in the Study of Byzantine Historiography. – В: Я. Н. Любарский. Историки и писатели Византии (VI-XII в.). Москва, 1999, 301-318.

Успенски 2000: Успенски, Б. А. Семиотика и история. – В: Семиотика на културата. София, 2000, 12 - 40.

Beck 1966: Beck, H.- G. Formprobleme des Akritas-Epos. – In: Beiträge zur Südosteuropa-Forschung, München 1966 (= Ideen und Realitäten in Byzanz. Reprint variorum XVIII. Londonq 1972), 137-146.

Haldon 1984-85: Haldon, J. “Jargon” vs. “the Facts”? Byzantine History-Writing and Contemporary Debates. – Byzantine and Modern Greek Studies, 1984-85,9, 95-132.

Scott 1981: Scott, R. The Classical Tradition in Byzantine Historiography. – in: Byzantium and the Classical Tradition. Birmingham, 1981.